

Napút-füzetek

70.

Csűrös Miklós

Türelmes emberi folyamat

Vázlat Lászlóffy Aladárról

Optimista alaptermészetről, elemi eufóriáról beszél egyik önéletrajzában Lászlóffy Aladár. A gyűjtőtermészet, a tárgyak megőrzésére való készség is – meglehet – veleszületett, ösztönös tulajdonság. Az alkati önmagyarázatok igazát nehéz természettudományosan magyarázni, klinikai hitelességgel talán nem is lehet. De minden embernek van természeti és családi környezete, háttere; Lászlóffynak például hagyományörző természetű édesanyja és pedagógus édesapja, aki iskoláskor előtt már olvasásra, számolásra, idegen nyelvi alapismeretekre tanítja a fiútestvéreket (tudvalévő, hogy öccse, Csaba is kitűnő költő). Az eredetet, a szülőhelyet, a testvériséget büszkén vállaló ott-honosság döntően határozza meg Lászlóffy Aladárt; a jellemnek medret vágó alapérületét, döntései nem tudatos hátterét is. S közvetve etikáját, célkitűzését, vállalkozását. Ma már óvatosabbak lettünk, de Lászlóffy nemzedékében még többen voltak, akik másoknál nagyobb teljesítményre tartották képesnek magukat, s hozzá is láttak a küldetés teljesítéséhez. Ami rá van bízva, az ilyen típus el is akarja végezni. Elfogadja a megbízatást, teszi a dolgát. Nem játszsza, nem alakítja szerepét, vállalja és végzi, amit kell.

Attól a típustól is különbözik az attitűdje, amelyik mártíriumként magasztosítja fel a sorsát, prométheuszi mítosszá növeszti teherviselését. Mintha erőfölöslegből végezné robotját, helyettesítene intézményeket, mutatványként állna helyt több fronton. Erdélyben az 1960-70-es években nem ritka az önrombolás, a tragikus pusztulás; Lászlóffy ezt elkerüli, de nem dicsekszik szilárdságával, nem ítélkezik a kevésbé szerencsések fölött, akik az övétől eltérő utat választottak. Integritás jellemzi a szó mindkét jelentésében: az egyik a fizikai erejét és sértetlenségét emeli ki, a másik az erkölcsi feddhetetlenséget, az emberi tisztességet. A példaember fogalmát (éppen erdélyi, sőt székely háttérrel) Szabó Dezső próbálta megtestesíteni Bőjthe János szimbolikus alakjában; lélektanilag és intellektuálisan hitelesebb változatai Tamási Áron Ábele óta követik egymást a transzszilvanizmustól ihletett irodalmi embergalériában. Lászlóffy olyan lírai hőst teremt (önéletrajzi vonásokat művészi konstrukcióval kiegészítve), akiben az egészséges természet és a népi észjárás humoros fölénye intellektuális műveltséggel ötvöződik, ami már nem pusztá összefonódás, hanem a dialektika tolvajnyelvével élve „átcsapást”, új szellemi minőséget jelent, ahogyan a Lászlóffy orientációjában eligazító szerepű Szabó Lőrinc költészete az elődök és kortársak viszonyhálózatában.

Művészi konstrukción nem avantgárd emberkísérletet értek, hanem belülről fakadó megtervezettséget, olyan kibontakozást, amelyben nem válik külön spontán szervesség és tudatos célra tartás. A rajzolás, a festészet ígézetében induló tehetségek között nem ritka az átpártolás a verbális művészethez, de ilyenkor jó esetben a vizualitás hajlama sem sorvad el, hanem kiegészül és gazdagodik a fogalmi megnevezés pontosságával. Lászlóffy látja és láttatja a helyzetet, amely eszmélkedésre készíti. Elvontnak látszó gondolatain átsejlenek a tér-idő valóságos koordinátái. Szeretni akarta történelmét, elfogadta sorsát, megbecsülte kortársait (de egyikből sem a megalázót, a kárhozatosat). Senkire sem volt irigy. Inkább jót mondott bárkiről, mint rosszat, pedig ez nem könnyű feladat éles elméjű embernek. Így is a politikai kurzus ellensége lett. Ceașescu Romániájában tisztességes magyar értelmiséginek maradni – már maga hőstett volt. Szellemi irányító, vezető gondolkodóként

helytállni: szinte képtelenség, Páskándi Géza szavával: „abszurdoid” vállalkozás. Megrágalmazták, ha Magyarországra utazott, irigyelték, hogy el-eljutott Nyugat-Európába. Az erdélyi magyar szellemi életben nem szokatlanul még a hatalommal kötött alku vádjá is utolérte. Tartása, életműve elhallgattatja a pletykákat, emelkedett szelleme példamutató örökség.

1937-ben született Tordán. Az eredet adatai (helyszíne és ideje) mindig érdekelték, sőt izgatták. Közeledik a második világháború, de a család és a környezet emlékezetében még az előző él elevenen. Eltűnt rokonokra, hézag-
gos családokra emlékeztetnek a mostanában méltatlanul keveset emlegetett Lászlóffy-regények (*Papírrepülő*, 1973; *Az ólomkatona hadifogsága*, 1975). Az akkori modern próza csavaros technikáját jól ismerő költő szubjektív valomlásait fedezhetjük föl ezekben a szövegekben múltból, családról, gyermekévei tudatos és freudikus emlékeiről. Ez a háttér, sugtató célzásokban vagy akár nyíltabban, később is jelt ad magáról, a fenyegetettség közérzetének vagy az erőszak elleni tiltakozásnak egyik motívumaként. De Torda családi és világháborús tradícióin kívül az egyetemes történelmi szimbolika is szerepet kap Lászlóffy gondolati és metaforikus emlékezetében: ez a csöppnyi helység a vallások közötti türelem és egyenlőség jelképe; az 1568. évi tordai országgyűlésen engedélyezték Európában először a vallásszabadságot.

Az életrajz megalapozta jellem önfelismerését erősíti 1956 élménye. A költőnek készülő fiatal bölcsészhallgató ekkor ébred önmagára és veszi fontolóra, hogy mit lehet cselekedni a zsarnokság körülményei között, majd a legyőzött forradalom után. '56-ban a kolozsvári egyetemista éppen Budapesten van, de Széles Klára tájékoztatása szerint ez szükségszerű véletlen, tudatos kapcsolatteremtés következménye. A magyar szakos erdélyi hallgatók érthetően partnerségre törekednek az anyaországiakkal. Trianonban és a második világháborút követő békekötéskor a határokat változtatták meg a nagyhatalmak, de nem a nemzetet szabdalják szét. Addig is írt jó verseket, de '56 ébresztette igazi hivatására és hívta elő saját hangját. Nem feltétlenül az akkori eseményekre közvetlenül reagáló, rokonszenves és hiteles verseiben, amelyeket csak évtizedekkel később, 1996-ban jelentethetett meg, hanem az akkor levont következmények nyomán kialakított poétikájában. Lászlóffy maga is tudatosítja, hogy a forradalom élménye határozta meg későbbi magatartását, szerepvállalását.

A forradalom utáni megtorlást a romániai magyarság is megszenvedte, még ha csak feltételezhető volt is, hogy rokonszenveztek az 'anyaországgal'. Nagy Imre kivégzése után Kádár szabad kezet adott a magyarok megbüntetésére a román diktatúrának. A lehető legsúlyosabb következmények támadtak ebből a nemzetellenes politikából: akit gyanúsítani lehetett, bebörtönözték vagy munkatáborba szállították, érdem lett a besúgás, a feljelentés. A magánéletet is elárasztotta a bizalmatlanság. Szerелеmben, barátságban csak a leghűségesebb jellemek tudtak helytállni. A művészeti életet (például a kiadókat, folyóirat-szerkesztősegeket) fokozottan fenyegette és destruálta a kiszolgáltatottság és megfélemlítés atmoszférája. Alkoholizmus, önpusztítás, akaratlagon siettetett halál tizedelte az erdélyi magyar értelmiséget. Az Illyés nagy versében ízekre szedett zsarnokság lélekölő világát Erdélyben a becsületes magyarok számára a kisebbségi pszichózis tetézte.

Ebben az ellenséges társadalmi, politikai helyzetben és a kulturális eszmék zűrzavarában kellett Lászlóffynak és szövetségeseinek lecövekelnie azokat a tartópilléreket, amelyekre azután szilárd, megbízható épületet emelhettek. A gondolati felkészülés, az intellektuális koncentráció és döntés folyamata az ő esetében látszólag nem volt rövid, de hosszú távú, bonyolult problémákra talált megoldást. (Amin nem külső siker értendő, hanem válságoktól aránylag sokáig megóvó, értelmes alkotói pálya.) A cenzúra, az ellenőrzés és a gyakran elsietett, kiszámíthatatlan eltiltás terrorja fenyegette – személyükben és közösségükben – az akkor színre lépőket. Lászlóffynak is el kellett döntenie, hogy a hallgatást vagy némi kompromisszumokat elfogadva a szellemi jelenlétet, a költői megnyilatkozást válassza-e. Alaptermészetére hallgatott, nem mondott le a nyilvánosságról, a közhasznú beszédről.

'56-os verseit félretette és évtizedek múlva közölte, tartósan vállalva a kronológia sérülését. Pomogáts Béla, az erdélyi magyar irodalom elkötelezett kutatója és maga is a forradalom utáni retorzió szenvedő alanya, lelkesen kommentálja ezeket a történelmi okok miatt későn előkerült verseket. „Verses naplónak” nevezi a ciklust, s meggyőzően emeli ki, hogy a népiélet igazát mélyen egészséges spontaneitással, magától értetődő azonosulással fogadja el „a csak néhány napja a magyar fővárosban időző erdélyi költő” (P. B., *Kolozsvár költője. Töredékek Lászlóffy Aladárról*, in: *Helikon*, 2007/10. 10. l.). „A sikeres agymosás néhány óra leforgása alatt megbukott.”

Ébresztő a forradalom első reggelén

Köd van és statárium. A kivégzőosztag
tán el se látta az elítéltig.
Egy nemzet tüdőgyulladásra fő a ködben.
S egy tüdőlövés, ha köhögni mersz, már a gőztől.
Köd van és statárium.
S mert a kivégzőosztagok
csak a puskacsőig látnak –
vaktába-szerte az egész népre lövetnek.
Szabad a választás, proletárok!
A köd statáriumot hoz nektek.
Inkább a köd, inkább a golyó, inkább az árok!

A szabadság mámoros érzetért a tragikus végzetet is vállaló forradalmi elszántság és pátosz Lászlóffy érzelmi regényének petőfies pillanatát rögzíti, mint ahogy Petőfi világszabadság-utópiája és a benne való csalódás keserű vádjá tér vissza a *Sírfelirat* gondolat- és indulatmenetében. Lászlóffy történelmi kényszerből kinövi majd ezeket a vakmerőségeket, és a forradalmi taktika helyett szövevényesebb cselekvési módot, bonyolultabb stratégiát javasol, de nem válik hűtlenné a forradalmi eszméhez, nem tagadja meg. A zsarnok-ellenesség, az önkény elleni erőszakos fellépés igazolása a hetvenes években keletkezett mítoszparafrázis, a több mint 110 soros *Oresztész napjai*.

A mitológiai hagyományon alapuló görög dráma tartós időszerűségét az az ellentét adja, hogy emberileg igazságos tetteivel Oresztész isteni törvényt

sért meg: apjáért való jogos bosszúja egyúttal anyagiilkosságba sodorja. A drámai szüzsé elbeszélésében és értelmezésében Lászlóffy főleg Euripidész nyomán jár. Annak a lelki folyamatnak a kidolgozását helyezi középpontba, hogyan szabadul meg Oresztész lelkiismerete Erinniszeitől, vagyis hogy ki tudja-e békíteni jogi igazságérzetét és morális aggályait. A válasz mélységesen jellemző Lászlóffy radikális elkötelezettségére: az önkény elleni undor az emberi természet alapértéke, „semmilyen mellékszempont el nem fojtja”. Az elbeszélő leghatártalanabb indulata „a szigorú igazságérzet”, nem köthet kompromisszumot, szándéka csak a gyökeres változtatás lehet:

Hadakat szeretnék vezetni,
hömpölygő hadseregeket,
melyekkel megütközni nem mer senki,
s védelmük alatt az ember
kilábol a provinciális történelemből.

A közvetlen cél a gyakorlatban módosul, de a változtató indulat magva, érzelmi töltése épen marad. Hajlamos vagyok ennek a tendenciának a folytatásaként interpretálni a *Köd* című verset is. A köd emlékét és szimbólumát az '56-os ciklus idézett nyitó verse a forradalom motívumvilágába szötte bele. A mottó a farkasvaksággal állítja szembe a vérpiros szív „pici rikító korallját”. A folytatást, egy „új megvalósulás” hitét vállalva más utat keres a költő. A II. részben Galileit említi, csillagászati távlatok nyílnak a ködös földre, térben és időben kitágulnak a horizontok, de az egyénnek is hozzájuk kell nőnie:

– Miért élek a földön is, ha csak
városomban élek?
– Miért élek a galaktikában is,
ha földi vagyok?
– Miért van galaktika – velem! a mindenségben
ha semmi vagyok?

A kozmosz felé tángulás kísérlete 1956 kudarcá után általános lett a levert forradalmak depressziójában. „Minek türtöztetjük magunk, ha nem lendülünk neki minden sugalmazásnak, idegrendülésnek. Ó mennyi sajgó feszülés!” – sóhajt föl Lászlóffy is, és elszabadult képzelete már-már a wagneri zene meg a tomboló dzsessz végletéig ragadja magával. De a harsogó forte után az aggodalom és a gyönyörködés csöndje, a megnyugvás utáni vágy hangulata kerekedik fölül, az idill nosztalgiája: „mint aki zúgó erdőkön átvonulva le nem veszi szemét a kezében szorongatott törékeny virágszárlól”. A gondolati nyugtalanságnak rapszodikus, zenei asszociációkat keltő szerkezet felel meg, a világ összetettsége, az ellentétek magasabb egysége válik meghatározóvá. A római számokkal jelölt tételek közül a X. jelzésű (tizedik) összefoglaló metaforákkal, természeti képekkel szuggerálja a köd és a telehold, a tiszta éjszaka és a vonuló felhők, a nyugalom és a gomolygás együttes érvényességét, a Für Eliz és a napi gondok, a mártíromság és az élni akarás szimultaneitását. Hatalmas látomás, a „vonuló emberiség” dinamikus összképe bontakozik

ki; a terjedelmes versmontázs végén megszületik a Lászlóffyra oly jellemző „vershelyzet”: a költő az ablakból, a könyvtárszobából megszólítja az előtte elhaladókat, szemlélődése párbeszéddé, cselekvéssé alakul, újból „útjába kerül” a vonuló emberiségnek.

Ez nem volt magától értetődő, bárhonnan is támogatott, racionális érvekkel megvédhető álláspont. Tartásra, okos politikai magatartásra sok használható példa halmozódott föl 1918 óta Erdélyben, de minden nemzedéknek a maga konkrét körülményei és fölkészültsége alapján kellett az éppen aktuális, célszerű választ megfogalmaznia. Már Ady fölismerte, hogy „itt” egyszerre régik és újak a bűnök meg az átkok, tehát folyamatosságukat és frissen keletkező változataikat is szem előtt kell tartani. A dolog emberpróbáló nehézsége Lászlóffy útját követve is szembetűnik. Életrajzi adatai, akár erdélyi pályatársai visszafogottabb tényközlését, akár Széles Klára vagy Pomogáts Béla dokumentációját tartjuk szem előtt, hátráltatásról, megtorlásról, megnehezített helyre kerülésről tanúskodnak. 1958 helyett 1971-ben engedik államvizsgára; 1959-től 1961-ig munkanélküli, első tartós munkahelye egy gyermeklap szerkesztősége. Képzettségéhez, műveltségéhez méltó funkciót majd csak 1982 végén kap, a kolozsvári Utunk (később Helikon) „Világkultúra” című rovatának szerkesztőjeként, persze itt is csak sztoikus humorral és leleménnyel teljesíthető kötelező megbízások, feladatok elvégzésének ódiúmat vállalva.

Költői pályakezdése is tekervényes; eltérítették. Korai budapesti verseit nem közölhette, véleményét a romániai fasiszta szocializmusról szintúgy sehol sem írhatta meg. Válogatott és gyűjteményes kötetei szerint a *Színhelyek* című kötettel kezdődik az életműve. Első kötete (*Hangok a tereken*, 1962, Bukarest, Irodalmi Kiadó) mintha meg sem jelent volna. A korszak irodalmában Magyarországon és Erdélyben sem szokatlan, hogy néhány év kimarad az életrajzból, netán a kiadásokból is. Széles Klára alaposan dokumentálja Lászlóffy versmegjelenéseit első kötete előtt. Arra is kitér, milyen tragikomikus kényszereket ró a fiatal írókra-költőkre (de minden más generációra is) a sematikus irodalom követelményrendszere: az időszerű, politikus, szocialista erkölcsiségre nevelő agitáció, a „társadalmi harcos” magatartásának kifejezése, a pártosság, a kommunizmus győzelmének hirdetése (Széles Klára, *„Mít látsz egy íróasztalon?” Lászlóffy Aladár világa*, Napkút, 2007, 58–59., és az ide tartozó jegyzetek). A versekben és a kötetéről szóló írásokban is megtaláljuk „ezeknek a kötelező szólamoknak jelenlétét”, igazolását vagy támadását (uo. 101). De Székely János, Sőni Pál, Szócs István és mások visszafogottan apologikus értelmezéséből már ekkor kihallható, hogy „sajátos alkatú, sajátos szemléletű, egyéni eszközökkel dolgozó igazi és eredeti költő” (Székely János) fölbukkanását regisztrálják.

Később vált híressé korai verse, a *Szabó Lőrinc halálára* alcímű *Sermo super sepulchrum*. Szabó Lőrinc fölfedezése és példaképpül választása a halála (1957) körüli időben – igazi költői és filológiai eredetiségre vall. Mert éppen az ötvenes évek második felében Szabó Lőrincet inkább kárhoztatni illet, mint dicsérni; 1945 előtti kultusza elhomályosult, ha kitüntették, legfőljebb a műfordítót becsülték benne. Sőtér István, majd Kabdebó Lóránt tanulmányai 1960-ban és később jelentek meg, a fiatal erdélyi költő leginkább Illyés Gyu-

la pompás válogatására és felejtethetlen előszavára támaszkodhatott (Szabó Lőrinc *Válogatott versei*, Magvető, 1956; Illyés bevezető tanulmánya: Szabó Lőrinc – *vagy boncoljuk-e magunkat elevenül?*). Lászlóffy kismonográfiájának bibliográfiája nem tartalmaz 1960-nál korábbi adatot, de eredetileg minden bizonnyal egyetemi szakdolgozatának készült (L. A., Szabó Lőrinc *költői helyzetei*, Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár, 1973). A költemény a megrázó halálhír közvetlen hatására születhetett meg. Az elvont eszméket fizikai valóságként megragadó nagy költészet olyan evidens példáját fedezi föl Szabó Lőrinc lírájában, amely az elkerülhetetlen tragikumot történeti és biológiai sorsszerűségként próbálja elfogadtatni a halandó, de más lényektől eltérően tudatos, gondolkodó emberrel:

Ha a föld testéről évente száradna le az ember.
Épp mint a levél, – úgy meghökkennének
A csecsemőnyi népek
Egy-tavas, egy-nyár után, mikor eltűnni kéne:

Nem lenni? – De lenni. Csak másnak:
A gyökértől az ághegyig, időrendbe préselve egymást
Ezerek, más levélzetet várnak.

Az embernek, a nemzetnek a halandóság tudatában kell élnie. „Sajnál-nánk leszakadt kezünk, ha újra nőne?” Jóval később, egy revelatív esszében, az értekező próza nyelvén fejti ki a Szabó Lőrinc-i individualizmus kollektív és egyetemes emberi jelentését:

„Az a merőben új és hódító más, melyet a Szabó Lőrinc-jelenség képvisel a huszadik századi magyar lírában, azt a fajta eszmeiséget képviseli, melyben a kollektívizmus, az emberiség-jelző előtérbe kerülésének korában is tisztán marad meg a boldogság és szabadság végcéljának és menedékének, tehát a szellem matematikai alapegységének az én. Eme én néhol elvontabb neve, néhol személyes neve: ember. Szabó Lőrinc emberének mindenütt-jelenválóságát lényének, létének totális költészete biztosítja: nála az én határát meghaladó és feszítő nosztalgiák mind azt sugározzák, közvetítik, tanítják látószólag végtelenül egyszerű, de hatalmasan kimunkált eszköztárral, művészi, szakmai apparátussal, hogy az ember elvágyódik és fél elvágyódni, feloldódni a világban, menekülne az egy-ből, de sajnál is itt hagyni annyi kincset, ami az egyszeri élet köré gyűl azonnal” (Szabó Lőrinc *évszázada*, in: L. A., *Botrány Gordiuszban*, Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 1994, 39.).

Az átmeneti korszak maradandó műveket is érlelt tehát, és nemcsak a költőnek volt szüksége hosszabb időre, hogy az érvényes beszéd lehetséges módzatát kialakítsa, hanem a kritikának is, hogy szempontjait és terminológiáját kiagyalja, közölhető formába öntse. Lászlóffy és nemzedéke új szemléletet és vele együtt új formanyelvet képviselt és teremtett, mindkettőnek az elfogadtatása kritikai vitákat, etikai és esztétikai elvek harcát feltételezi. Az egyik bélyeg, amelyet az igazukat kereső fiatalokra ragasztottak, az avantgardizmus vádjá volt (néhányan ugyanezt a címkét dicséretes érdemként alkalmazták). Jelenthetett jogos küzdelmet az elkényelmesedett, megmerevedett, konzer-

vatívá szürkült hagyomány ellen, de értelmezték úgy is, mint nemkívánatos visszatérést a 20. század első évtizedeiben egyszer már végigpróbált kísérletek útjára. Hogy Lászlóffy Aladár példájánál maradjunk, avantgárd besorolását elősegítette a realista esztétikával szemben merész asszociációs képzelete és nem tartós, sőt talán sohasem kizárólagos vonzódása a verstanilag kötetlen vershez. Nagy példaképeit (Szabó Lőrincen kívül József Attilát, Radnóti is) úgy szokták jellemezni az ötvenes-hatvanas években, hogy az izmusok iskoláját fiatal korukban kijárván, érett teljesítményükre klasszicizálódás jellemző, a kötött formákhoz tértek vissza. Az erdélyi magyar irodalomban is megvoltak a hagyományai az avantgárd művészetnek és a szabad vers változatainak; Lászlóffy elődjeként ebben a tekintetben Bartalis Jánosra szoktak hivatkozni, de nem túlságosan meggyőzően. A Bartalisra jellemző idill és bukolika meglehetősen távol áll Lászlóffy városi és könyvtári műveltségétől, de tagadhatatlan kapcsolatban áll a primitív vagy a gyermeki világképet eszményítő művészzel és a nonfiguratív tendenciákkal, szürrealista álomszerűséggel.

Nagy versek jelzik, hogy nagy feladatra készül. A művész, az értelmiségi őrizze meg tartását, méltóságát, erkölcsi felelősségét (e követelmények természetesen a magyarság megmaradásában érdekelt minden állampolgárra érvényesek). Féltés és kritika szövődik össze a *Férfiak* követelményrendszerében. Nem a felszólítás vagy a felkiáltás moralitása és pátosza szabja meg a vers dinamikáját. Még kérdőjel sem fordul elő benne, a szentenciózus kijelentések irányítják a gondolatmenetet. Nemzedékéhez fordul, a „hús és harminc” közöttiekhez. Az intonáció (melyet majd többszörös ismétlés nyomatékosít) szinte durván fenyegető hangnemű: „Hányan rohadtak el” ebben az életkorban. Fokozás és fenyegetés növeli a fegyelmezés szigorát. „Kiszállok menet közben a kortársi liftből, / velük egyazon üvegből ne töltsenek nekem.” Több mint tízsoros nagy körmonddal zárul a vers, átgázolva a kifogásokon, az önsajnálaton, a felelősséget elhárító hiteltelen érveken. Lehet, hogy Nagy László számonkérő morális igényessége, pedagógikus fölénye egy időben hatott Lászlóffyra, de ezt is ki kellett mondania, már csak azért is, hogy később ne kelljen ismételnie magát.

A didaktikus célzatú alapversek közé sorolom, az időrendtől némileg függetlenül, a *Nyugtalanító történelemórát* is. Az erdélyi irodalom híres ketős toposzából (a templom és az iskola) Lászlóffy inkább az iskola, a tanulás fontosságát emeli ki. Tanárait hálásan és tartalmasan emlékezik, Pomogáts Béla egyik kedvenc verse is ezt a tematikát eleveníti föl (*Ó, iskoláim, drága iskolák!*). A „nyugtalanító történelemóra” inkább álombeli, mint valóságos. Nyári szünidőben zajlik, halott tanárok prelegálnak, a diák rumosüveg címkéjére jegyzetel. A tanárok táblója egyszerre emlékeztet az egyetemes historiográfia klasszikusaira és kisvárosi pedagógusokra. De ezen a „pótórán”:

Minden szó fontos. Minden szavuk.
Valaha majd felmondják még nekem,
ugyanazt akarom hallani, ugyanazt,
most szóljon, aki még nem ért valamit,
– „ezt kérem épp olyan pontosan
kell tudni, mint a matematikát.”

Prózaiségében, eszköztelenségében megdöbbenően nagy vers. Ki is mondja hatása titkát: „Minden szó fontos.” A provinciai kisváros átlagos tanárai elkoptatott pedagógiai szövegekbe burkolva a túlélés, a megmaradás életreceptjére tanítják meg velük álmodó diákjaikat.

Lászlóffy eredetiségének, költészete meghatározó vonásának nem ok nélkül jelölik meg történelmi műveltségét és e kultúra művészi kiaknázását. Erdély és a történelem egymást előhívó fogalmak. A magyar történelmi regény Jósika Miklós és Kemény Zsigmond műveiben születik meg. Jókai is szívesen választ témát Erdély „aranykorából”, Fráter György vagy az Apaffyak korszakából. Móricz Zsigmond 1919 után céltudatosan keres történelmi tárgyat a Bocskai és Rákóczi Zsigmond halálát követő Báthory–Bethlen konfliktusban. Kós Károly megalapozza, Berde Mária és mások kibontakoztatják a történelmi regény kultuszát a Trianon utáni Erdélyben; tanulságos viták is folynak a műfaj időszerűségéről, netán túlburjánzásáról. De 1956 körül érthetően újra-éled az érdeklődés a történelmi tematika iránt. Juhász Ferenc Dózsa-éposza már korábban jelzi, hogy a jelen válságairól néha tanácsosabb a történelmi metaforika nyelvén beszélni, mint a közvetlenül érzékelt valóságot ábrázolva. A mindig éber erdélyi helyzetérzékelés is tudatosította ezt a követelményt. Tamási Áron (igaz, Magyarországon) megírta a *Hazai tükör* című (1848 korában játszódó, de aktuális cselejtű) regényét, Székely János a *Bolyai hagyatéka* szonett-ciklusát; Sütő András, Páskándi Géza, Kocsis István, Szilágyi István és mások történelmi témaválasztása nagyjából egyidejű Lászlóffyval.

A történelem Dilthey és a szellemtörténet értelmezésének elterjedése óta nem az a pozitívista ténytudomány, amely végső igazságok kiszűrését, az okok és következmények cáfolhatatlan, végleges, zárt leírását akarja nyújtani. Előtérbe kerül a szubjektív elem, tudatosul, hogy a kutató koronként változó eszköztára, a vizsgálódás célja) maga is része a történelmi folyamatnak. Erről is szól Lászlóffy egyik verse, *A lencse-csiszoló*. Évszázadokkal ezelőtt élt holland optikus szájába adott monológ, nem a drámai válfajból, inkább a tünődés, az eszmélkedés jegyzőkönyve. A fiatal Kassák is a mesterembert szólaltatta meg, de itt finom eszközökkel és érzékeny anyaggal dolgozó, értelmiségi tudatosságú műszerész elmélkedik arról a majd „évszázadok távlatából” megmutatkozó hatásról, amelyet munkája a tengerészetben, a földrajzi felfedezésekben, a csillagászatban fog később kifejteni. A csiszolt üveg „fényugarak és emberi tekintetek között közvetít”. Anyagi természetű, de a szellem testesül meg benne, a tudat finomulását jelképezi. Múlt és jövő találkozik a megmunkált anyagban, a távcsőbe épített lencse rokona és előzménye a modern költészetnek. Közösségük alapja a „türelmes emberi folyamat gondolata”. Erőlködés nélkül fog át ez a verstípus hatalmas távolságokat, idő- és térszemlélete egyszerre konkrét és metaforikus. Amit Cs. Gyimesi Éva úgy fogalmaz, hogy Lászlóffy ebben a korai periódusában „még csak tudja és meghirdeti azt, amit később majd – minden tételeesség nélkül – a puszta helyzet-alkotással és nyelvezettel ki is fejez”, abban sok igazság van, de ha helyenként példázatos vagy bőbeszédű is, már a fiatal költő számos teljesítménye bizonyult fél évszázad után is élvezhetően frissnek, maradandónak.

Ez a tartósság az új típusú én kialakításával van kapcsolatban. A hatás titkát Cs. Gyimesi abban látja, hogy a költő nem fullad a jelenbe, „milliárd

színhelyen” tartja szemmel a „történelemlakót”. Az *Önarckép* szerint a tekintet „végtelen sokszögű kristály / számtalan visszaverődő tükör”. Analógiák juthatnak eszünkbe. Szabó Lőrinc *Embertelen* című versének rezüméje, 1932-ből: „a számodra végül az egész / világból semmi sem marad, csak / tükörszínjátéka agyadnak, / mely hallgat és befele néz.” Somlyó György éppen egy Szabó Lőrinc-mottó után írja az *Utóiratban*: „Agyamra mérve az egész világ van, / s a világon túl még ezer világ. / Ki járt végére már, hány milliárd / fényév szorong a szürke-állományban?” Vagy idézzük kissé hosszabban Vas István *Összefoglalását*. „És mindez bennem, bennem! a börtönök, / A járványok, a gyáva gyilkolások, / A kín és kínzás bennem működött, / Hajók süllyedtek, és én voltam minden, a / Hullák, a hómezők, a sárga Afrika, / Bennem a bomba mély menedékembe vágott, / A dörgés, robbanás, az összeütközés!” A vers befejezése pedig szinte szó szerint előlegezi (vagy kölcsönösen átfedik egymást?) Lászlóffy önjellemzését: „Európa én vagyok és sírhant itt a rög, / A cromagnoni ember meg a görög. / Meg a polgár is belém temetkezett, / És máris az új övezet / Új háborúra készül konokon / A sírokon és romokon, / A bolond bűnök Bábele / Énbennem vár kéjjel a pusztulásra – // Joga van arra, hogy korát utálja, / Ki sejtjeiben egy vele!”

A humanista hagyomány a teljes történelmi örökséget elfogadja, József Attila is az összejtig vállalt azonosságot minden össel. „A világ vagyok – minden, ami volt, van: a sok nemzedék, mely egymásra tör. / A honfoglalók győznek velem holtan / s a meghódoltak kínja meggyötör. / Árpád és Zalán, Werbőczy és Dózsa – / török, tatár, tót, román kavarog / e szívben, mely e múltnak már adósa / szelíd jövővel – mai magyarok!” Lászlóffy fokozott intellektuális érzékenységgel s már-már szaktudományos történelmi tudással követi és aktualizálja ezt az itt csak töredékes nyomaiban jelezhető tradíciót.

A történelmet művelődéstörténetnek fogja föl, a művészek, feltalálók, természettudósok, filozófusok legalább egyenrangúak a birodalomalapítókkal, hadvezérekkel, ravasz diplomatákkal. Igazi eszménye Rotterdami Erasmus, aki bibliafordítással, tudós kommentárokkal, esszéikkel szerzett rangot kora uralkodói, politikai hatalmasságai, vallásalapítói között, és eszmerendszere (vagy amit szimbolizált) éppen a huszadik században, az első világháború után lett újra megvilágító hatású. Ezt a hatást Lászlóffy olyan nevezetes alapművek nyomán tudatosíthatta, mielőtt maga is terjesztette volna, mint Stephan Zweig, Johann Huizinga, Turóczi-Trostler József nagy esszéi. Ezúttal Faludy György bonyolult sorsú – eredetileg magyarul írt, aztán angolul megjelent, majd eredeti kézirat híján angolból magyarra visszafordított – monográfiájából idézek (Alexandra, 2006), mert a legtömörebben foglalja össze Erasmus időszerűségét a két világháború és a szuperhatalmak hidegháborúja századában. „A humanizmusnak a saját korunkban kitartó jelenléte egy bonyolult és vitatott ügy. Az elmúlt nyolcvan évben újra felbukkant valami, ami a múlt idők humanistáinak mentalitásához hasonló. Az újabb keletű humanisták álláspontja meglepően hasonlít tizenötödik századi elődeikéhez. Általában határozottan állást foglaltak koruk összes szociális, morális és politikai kérdésében, megőrizvén mutatis mutandis Erasmus számos eszméjét, sőt számos jellemvonását is.

Erasmus pacifizmusa, példának okáért, továbbra is szinte eredeti formában maradt fenn bennük, akárcsak toleranciája és abban való hite, hogy az embert meg lehet változtatni az oktatással, és helyes útra lehet téríteni a ráció segítségével, és a művelt emberek tanácsaiból „hasznot húzó” nemzetközi konferenciák féken tudják tartani az emberiség önpusztító hajlamait. A modern humanizmus megőrizte Erasmus ideológiai viták iránti megvetését is, és talán mindenekfelett, abban való hitét, hogy az ember nem csupán egy eszköz, amely a totalitárius diktatúra vagy a technokrácia céljait szolgálja. (...)

1936-ban, Erasmus halálának négyszázadik évfordulóján, Európa minden részéből tudósok és írók gyűltek össze Bázelen, hogy megemlékezzenek az eseményről. Ekkor figyelmeztette Huizinga az egybegyűlteket – a két totalitárius diktatúra árnyékában –, hogy az erasmiánus tolerancia és pacifizmus még mindig az egyetlen reménye a civilizációnak. Ugyanakkor Georges Duhamel, aki előre látta a közelgő világfelfordulást, egyszerűen ezt mondta: »Maître Erasme, priez pour nous!« Erasmus mester, imádkozz értünk!» (Faludy György, i. m., 281–282.)

Az erasmusi humanizmus programversét Lászlóffy *A rotterdami bírák* címen írta meg. „Erasmus mester a kertben ült, és mindent értett.” Ablaka alatt elvonul a kor, összes ellentmondásával és árnyalatával. Erasmus megfigyelési pontját, látományát és bölcsességét rekonstruálja a költő, de úgy, hogy az egyúttal a huszadik századi elv-társ világnézetével is kiegészüljön. Először is a kor fogalmának összetettsége tűnik szembe. A „csontésbőr középkor” jelenlétét tünteti föl „a csúcsíves temető”, a hóhér, a vesztőhelyre kísért elítéltek és a velük ujjongó „tömeg” vonulása. A bírák azzal mentegetik magukat, „hogy nincs mit tenni: ezt követeli a kor!” Lászlóffy tudja, hogy a középkor vége egyúttal az újkor nyitánya. Gutenberg találmánya után már terjed a nyomtatott könyv, Galilei után akkor is él a „kopernikuszi világregndszer”, ha Kopernikusz még nem nyilatkozott róla. Az ideológiától mentes életszeretet is a középkorral való szakítást sejteti: „a ruházat alatt ógörög tökéletességű / és rubensi életerőtől, kedvtől duzzadó férfi / és női testek táncolták Európa igazi táncát”. De a középkor sem ér véget a reneszánsz beköszöntével. Inkvizíció, erőszak, háború, cinkos bírák még évszázadokig (ma is) működnek, de az értelmes élvezet és a tisztességes szabad gondolat humanista eszménye sem veszett ki a világból. Igazságosság és megalkuvás, középkor és újkor évszázadokig együtt határozzák meg a világ arculatát, a bátor, független ítéletalkotás létét és jogát semmiféle erőszak nem tudja elpusztítani. „A humanizmus nem a kivégzésnek / technikai tökéletesítésében működik tovább, / hanem a meghagyott fejekben.” Ez a megmaradás, a túlélés stratégiája, szemben a megalkuvással és a hőzöngő mártíromkodással. (...*hogy kitudódjék a világ*, 73–75.)

Erasmus világpolgárként sem tagadta meg nemzeti kötődését, és barátaival legfőljebb végső elvi ellentétek okából szakított. Továbbá az ő toleranciája hatására lett Erdély és Torda a békülékenységek, a vallási türelem jelképes székhelye. Bethlen Gábor és más erdélyi fejedelmek regnálása idején a magyar peregrinusok többsége holland egyetemen tanult, onnan hozta haza magával az európai műveltség korszerű eszméit és eszközeit. Vegyes nyelvű kis ország, a spanyol nagyhatalommal szemben is megőrizte függetlenségét.

Valószínűleg sokáig sorolhatnánk még Lászlóffy erasmusi indíttatásának motívumait. Még az is közéjük tartozik, hogy nem volt szeplőtelen, kortársaitól fitogtatva különböző személyiség. Esendőségeit vállalva lett később diadalmaskodó példakép.

A műveltség, az intellektuális költészet Babits és kortársai nyomán, majd a már idézett Vas István és Somlyó György verseiben, esszéiben kapta meg kritikai igazolását. De ez főleg kortárs kritikai csatározások közepette vált hangsúlyozandó esztétikai elvvé. Somlyó éles szemmel vette észre és kifogásolta, hogy a „magyar valóság verseiből” a válogató kihagyta Kölcsey *Himnuszát*. Lászlóffy sohasem vezérelte ilyen polemikus indulat a magyar irodalom gondolati jellegének hangsúlyozásakor. Műveltség és valóságismeret nála korrelatív fogalmak, egymás nélkül nem létezhetnek; a jó költő nem lehet műveletlen, de az életismeret nélküli elvont szellemiség eleve kirekesztené a teremtmő művészetből.

Somlyó Györggyel más érdekes, nem önkényes összehasonlítás is kínálkozik. Nem hatásról van szó: Somlyó idősebb és korábban indult, a legnagyobb nyugatos nemzedéket is szinte testközelből ismerő költő, akár inspirálhatta az ötvenes-hatvanas évekig legfőljebb kolozsvári kávéházakban irodalmi légkört szippantó költőt. Alkati rokonság érezhető közöttük, amely talán történelemélményük egyik hasonló rétegéből is táplálkozik. Somlyó bizonyos tévedésekből gyógyul ki az ötvenhatos forradalom hatására, Lászlóffy olyan evidenciákra ébred rá, amelyeket korábban nem volt alkalma tudatosítani. De nemcsak az okozza a rokonság képzetét, hogy kiábrándulásuk és önmagukra eszmélésük időben szinte egybeesett, hanem a válaszuk, a reakciójuk is párhuzamos. A kortársi eszmélet egyetemes és a közös emberiségi múlt végtelen távlatai felé fordulnak. Somlyó mindig büszke volt *Talizmán* című szonettgyűjteményére, amelyet Vas István tartós kihívásnak, az ellenség provokálásának nevezett, pedig „csak” az emberi kultúra történetét akarta megírni száz szonettben (a kezemben lévő 2005-ös kiadásban már 138 szerepel). Ha nem is a szonettforma következetességében, de a kultúratörténeti témaválasztásban Lászlóffy bámulatosan hasonló megoldást választ. Gyakran a „témák” is egyeznek (Homérosz, Bach, Bolyai, Szenczi Molnár Albert, Krúdy, Breughel, Mozart, Shakespeare), de a leglényegesebb az alapgondolat találkozása: az emberiség legnyomorúságosabb történelmi pillanataiban is létezett egy másik valóság, a nagy mesterek és művek, az örök értékek világa, mintegy vigaszul és támaszul a fajunkat érő merényletek ellen.

Nem kölcsönzésről beszélünk, hanem egyenrangú változatokról egy témára. Mindkét költő hajlamos rá, hogy többféle variációban is feldolgozza kedvenc motívumait, köztük a kultúratörténet egyik-másik hőroszával kapcsolatosakat. Egyetlen példa a hasonlóság és különbözőzés dialektikájára: a Rilke-élmény változatai.

Somlyó 1960-ra datált *Rilke* című szonettje alcíme szerint *Válasz egy fiatal költőnek*, vagyis az ismert – esszéprózában írt – *Levelek...*-hez kapcsolódik. Vita sejlik a háttérben, nem annyira esztétikai, mint inkább etikai kérdésben. A háború és a zsidóüldözés idejéből felremlő kép („a Téglagyár alá összterelt nők” sorsa miatti szorongás) emléke akármilyen borzalmas, nem teheti részvéttelenné a szívet más, újabb szenvedések és az ellenük való harc ügye iránt.

Az angyalok és az archaikus szoborcsoporthoz képei Rilket idézve fejezik ki a szolidaritás időtlen emberi parancsát.

Raron, a *templomtemető* című prózaversében Lászlóffy a nagy költő temetkezési helyén medítál a halálról és a halhatatlanságról (Rilke egy templomáról is híres svájci kirándulóhelyen van eltemetve). Aforisztikusan tömör megállapítások váltakoznak benne lazább esszéisztikus szövegrészekkel. Rilke szerint „egyetlen megoldás van a halhatatlanságra: örökre élni”. Ez a teljesíthetetlen követelmény indítja Lászlóffy olyan dacos vitára, amelynek a beletörődés, a törvény elfogadása jegyében kell végződnie, de addig szabadon engedheti tehetetlen haragját és fölsorakoztathatja érveit a nagyságot is elpusztító végességgel szemben. Somlyó észjárásától sem áll távol az a hasonlat, amely kivégzőosztag-vezénylőhöz, keretlegényhez hasonlítja a halált, „aki legjobbjjainkat is pimasz fölénnyel bántja”. Az ember tehetetlensége fejeződik ki a versben – a legzseniálisabb emberi teljesítmény sem akadályozhatja meg az éjszaka, a sötétség és a csend végső győzelmét az „építő nyugtalanság” fölött. A csillag utáni utolsó bekezdések mégis fölillantják valami pislákoló remény halvány fényét. Az anyag megmaradásának törvénye mintájára a szellem elpusztíthatatlanságát sem zárhatjuk ki: „Itt már a versek is gondolkodnak, időnként elméket, embereket: eszméket költenek.” Teológiai hit nélküli hit ez, mint Somlyóé is, filozófiatörténeti gyökérzetét a sztoicizmus és az egzisztencializmus sajátos, ateista egyeztetésében gyanítjuk. Egyszerűbben szólva: kísérlet az illúziótlan létbölcselet és a cselekvést igenlő etika egyeztetésére.

A filozófusok közül kivált tanulságosak Kanttal kapcsolatos töprengései. A *Kant mester sétál Königsbergben* megint csak a belső monológ Lászlóffy-féle változata. Kant beszél magában séta közben egy barokk téren, de csupa olyasmit, amit a 20. századi költő is mondhatna-gondolhatna Kolozsvár utcáin, terein. Az a Kant, akivel Lászlóffy ezúttal azonosul, ajándékként, euforikus gyönyörrel éli át a leszálló este természeti csodáját: a hold látványát a háztetők hullámai fölött, „Ezt fokozni nem lehet már, sem étellel, sem halállal.” A napi penzum háromszáz lépés. Aki ezt megteszi, teljesíti kötelességét: „ember emberért, világ világért, természet természetért”. Ne erőlködj, ne kíváncsi legyél magadtól, mint amennyi telik tőled. Ennyit „lépni” azonban kötelességed. Olyan ez a tanítás, mint egy taoista példázat. Kerüld a buzgalom túlzását és a restséggel járó mulasztást, de a mértéket tartsd meg. Erasmus és Kant-értelmezése egyaránt bizonyítja, hogy Lászlóffy gondolatmenete a marxizmusnak attól a reformista változatától is különbözik, amelyet Erdélyben a fiatal Marx gondolatvilágához visszatérő Bretter György (1932–1977) képviselt markánsan. Lászlóffy a „perspektivikus humanizmus” híve, Bretter az elidegenedés elleni harc motívumát emeli ki.

Lászlóffy kedvenc történelmi személyiségei természettudósok, művészek, gondolkodók, feltalálók, utazók; olyanok, akik tágították az ember látókörét, új tudást, látásmódot fedeztek föl, bővítették a szépség tartományát, azokat is gazdagítva, akik követték őket és invenciójukat. Politikus, hadvezér, államférfi is akad köztük, de a tiszteletadás nem katonai győzelmekért, hódításért, a hatalom megszerzéséért illeti őket, hanem azért a kulturális gyarapodásért, amelyet netán machiavellista módon, erőszakos politikai eszközökkel értek

el. Mátyás király humanista erudíciója, könyvgyűjteménye, reneszánsz ízlést terjesztő művészpártolása nagyobb súllyal esik a latba, mint hódító célú háborúi, zsarnoki gesztusai. Bethlen Gábor is indított sikertelen, utóbb feleslegesnek minősíthető katonai akciókat, kötött elhamarkodottan szövetségeket. De a történelem tudós kutatója mérlegeli a maradandó eredmény és az óhatatlan tévedés vagy kudarc arányát, még inkább, ha egy elnyomott kisebbség költőjének elkötelezettsége erősíti meggyőződésében. Bethlen kollégiumot alapított, az erdélyi magyar műveltség fellegvárát, Mátyás pedig az a nagy magyar király, akibe a humanista történetírás és a népi-nemzeti hagyomány évszázadokon keresztül a független nemzeti uralkodó eszményképét vetítette bele. Polemikus szempontjai is lehettek az elfogult román történetírás torzításainak ismeretében. Publicisztikája bizonyítja, hogy a példaszerű vonásokon kívül az esendőséget és botlást is számon tartja „pozitív” hőseinkben.

Vegyük például a Bolyaiak esetét. Más nagy írók és esszéisták is feldolgozták, Lászlóffy mégis többször visszatér hozzá. Személyes ügyéről van szó, neki magának fontos a tisztázás. Sokszoros érdekek ütközése, családon belüli vita metaforája a Bolyai-komplexum. Szembekerül apa és fiú, két zseniális férfi. Nagy tudás árnyalatai oszlanak meg, részben a nemzedéki hovatartozás okából. Bolyai Farkas a világhírű Gauss nemzedékéhez tartozik, és amikor az apa saját könyve függelékeként jelenteti meg a matematikatörténetben új fejezetet nyitó *Appendixet*, Jánost az a gyanú fogja el, hogy a nagy német matematikus követőjévé fokozzák le. A konfliktusba tehát a magyar eredetiség kétségbevonása is belevegyül: egy nagy magyar tudományos fölfedezés szorul háttérbe és sorolódik a német akadémiizmus termékei közé. A *Bolyai hegedűje* című hattételes kompozíciónak azonban csak melléktémája a provinciális értetlenség, a magyar zseni európai és hazai magárahagyatottsága. Az utolsó tétel (*Appendix*) elégius lezárás, de nemcsak egy többre hivatott lángelme sorsáé, hanem a békeszerető, életpárti emberség reményéé is. Az optimizmus és tetterő mögött Lászlóffy mindig érzékenyen figyel a baljós jelekre, a lesújtó korélményekre is, nem beszélve az élet végességének törvényéről.

Történelmi visszatekintése, mint már jeleztük, a múlt kútjának feneketlen mélységéig hatol. Az olyan versek, mint a *Háremhölgyek guggolótánca* vagy *A bronz isten tánca* és a *Speedy Gonzales*, az időbeli távlatot hatalmasan kitágítva utalnak a végtelen folyamatosságra a tánc, a zene múltjában, arra az időtlen szomjúságra, amelyet a ritmus és a szerelem iránt érez az ember, és amit Goethe az örök Nőiség felfelé emelő vonzásának nevez. Visszajáról, a mai fiatalokat elmarasztaló prúd kispolgári kritika cáfolatául sorolja a tánczene évszázados és évezredes műfajait a *Morál*, egészen a babiloni és a Neander-völgyi táncok „áldozatául esett lányok” csúfondáros emlegetéséig. Az ösztönök és az érzelmek kultúrája már az őskorban finomította az agresszív, harcias, „férfias” nekibuzdulást. Mindazonáltal ahhoz a kultúrafelfogáshoz csatlakozik, amelyik Európát tekinti igazi kíváncsú hagyományunknak, és a görög modellt az első máig érvényes nagy példaképnek. Ami folytatni érdemes érték addig létrejött, azt a görögök dolgozták föl hihetetlen gyorsasággal, intelligenciával és kritikai érzéssel. Európa szembeszáll Ázsiával, megállítja a barbárnak minősített hódítókat. A nagy örökséget eszerint a görög, római kor jelenti, majd a kereszténység fénykora, a humanizmus és

reneszánsz, előzményeivel együtt a francia forradalom és folytatásai. Egyszóval a teremtó folytonosság, az újat létrehozó alkotó energia tobzódása, az embert gazdagító invenció. Amit elítél, az a tespedés, a tehetetlenség, bibliai szóval a „jóra való restség”.

A korholó indulat versei közül korábban a *Férfiakat* említettük. Folytatásának is fölfogható *Az országúti balesetek*.

Emlékművek. Itt megverték. Itt győztünk.
Diadalút, diadalútkereszteződés,
diadalautósztráda, diadalalul-
és diadalfelüljárókkal, egyre ele-
gánsabban elkerülik egy-
mást az utak, és diadalbiztosan
kanyarodnak neki a hosszabb
célegyeneseknek, diadalaszfal-
tozva, a diadalkivonatoknak,
diadalnégyszetgyököknek, diadal-
képleteknek, a történelem dia-
dalmatematikájának eredmé-
nye a minden vezetőt meg-
nyugtató diadalsebességmérő,
melyen a mánus XX. századot jelez.
Se sok, se kevés. Utazósebes-
ség. Mikor még egy-egy emlék-
mű mellett siklottunk el,
izgatott, mi van ráírva,
mennyire vertek el mitől. Amíg
utak keresztezhették egymást,
néhol lassítani kellett, megállni, ki
is szállni. Most már minden
út külön diadalmasítva van.

Swifti szatíra a modern ember tompultságáról, érdektelenségéről, elidegenedett közönyéről. Önelégülten robot végig a múltját megőrző monumenumok között, neki minden sikerélmény, a történelmi konkrétum tényszerű és szimbolikus igazsága, tanulsága meg sem érinti. Elemezni lehetne retorikai, poétikai és verstani remekléseit, a szótó-ismétléstől az enjambement bravúros alkalmazásáig, a rövid és a hosszabb mondatok váltogatásáig, az akadálytalan diadalút és a keresztezések, a lassítások ellentétének zenei tempóváltást utánzó érzékeltetéséig. De itt minden eszköz és módszer eltűnik, feloldódik az emberkritikai mondandó szolgálatában.

Lászlóffy Aladár szerelmi költészete választott elődeivel s akár kortárs költőkkel összehasonlítva aránylag szűkszavú és visszafogott. Inkább képekben vagy költői célzásokban, utalásokban vall érzelmeiről, mint Arany vagy Illyés (ellentétben József Attila vagy Szabó Lőrinc szókimondásával). A festői (vizuális) elragadtatottság példái közül egy korai verset idézek, amely az örök nőiség iránti olthatatlan vonzódást érzékelteti (*Vízesések...*).

Vízesések, fekvő asszonyok!
A világ véget ér fejük alatt,
gondjaik az égre szállanak
s bomlott hajuk lobog, lobog, lobog.

Van egy nem perlekedő, de szomorúan számon kérő változata is ennek a társat kereső hangnemnek. A háttérben az a szemlélet bujkál, hogy vannak meghatározó pillanatok, amelyeket nem szabad elmulasztani, mert ha akkor elmarad a találkozás, végzetes következmény vár a szerelmesekre. Távoli s talán elvont a hasonlóság, de Vajda János, majd József Attila szerelmi lírájának egy-egy motívuma jut eszünkbe az elmulasztott boldogság panaszáról. „Lehet, hogy lebegve leszállsz, / hogy bevárj az egyenes tájon. / Csak késő, s hívásom akkor / már fentről kiáltom.” (*Madár-keringő*) Az egyenes táj „az eszmélet tágas parabolájával” kerül kapcsolatba a versben. A földi találkozásra csak rövid pillanatai jutnak „a repülő emberiség” képviselőjének. Lászlóffy nem titkolja magánemberi csalódásait, de küldetését nem áldozza föl miattuk.

Bizakodó türelme sokáig tart, de nem örökké. Mindig számolt azzal az eséllyel, hogy a nagy bevetés elmarad, hogy egy élet nem lesz elég a remények beteljesedésére. De nem mondott le róla, hogy a provinciális létezésből ki lehet lépni, hogy a barbárság csökken, Európa erősebb lesz, mint Bizánc. Széles Klára tanulmányt szentelt *Lászlóffy Aladár Európa-motívumainak*, ez lett az utószava az Unikornis Kiadó reprezentatív sorozatában megjelent Lászlóffy-válogatásnak (*A Magyar Költészet Kincsesháza* sorozat 83. kötete, 1993). Az életmű emblémájaként a beszédes című *Ó, Európát* idézi:

Goethei csend. A lombon egy madár,
alig lebeg, mint ez a német nyár,
melyet a szó, a lefordítható
úgy rajzol most, hogy csak bent látható.

És odabent a rímek bölcs öreg,
habos pataokban álló nagy kövek,
kecsesen átlép rajtuk hófehér
szlávtáncain egy pirosajkú szél.

A hegytetőn a franciás romok
magyar-török világgal rokonok.
Épp lemenőben olasz fellegen
aranyfehér mosoly a szerelem.

Egész világ kezében peng a lant
amely mögött a parti csend flamand.
A tó észbontó tükrein az éj
szemembe sír: szegény Yorick, ne félj!

Ez az Európa-látomás bizony keserű paródiának is olvasható. A költő balladai rímeket és jelzőket alkalmaz. Az egyes nemzetekről és tájakról sztereotip

képeket fest. Babits is írt hasonló modorban, de a *Messze... messze...* a távoli tájak utáni vágyakozás verse volt, Lászlóffy pedig a valódi Európa karikatúrává torzulását panaszolja. Attól fél, hogy súlyosan csalódik eszményeiben, olyasmit lát romba dőlni, amiben igazán szeretett volna bízni. A magyar irodalom történetében nem ritka, hogy az elszánt hitre kétségbeesett tagadás következik, az ódai magasztalat alpári paródia követi. Arany János is beszél erről a *Bolond Istók* második énekében, 1848–49-et siratva és káromolva: „Így én, a szent romon, emelve vádat / Magamra, a világra, ellened: / Torzulva érzem sok nemes hibádat, / s kezdék nevetni a sírás helyett; / Rongy mezbe burkolám dicső orcádat, / hogy rá ne ismerj, és zokon ne vedd: / S oly küzdelemre, mely világcsofó, / Kétségbeesett kacaj lőn Nagyida.”

Ilyen nagy ügy volt Lászlóffy számára az egységesülő Európa: a határok (legalább a szellemiek) megnyitása, a háborúk, a népeket szembeállító ellentétek megszűnése, addig is oldódása, csökkenése, az emberirtás nélküli, békés világ közelebb kerülése. Ha csak ígéretes jeleket észlel erasmusi utópiája esélyére, ujjongó ódai hangot üt meg, ha csalódik, a világállapot is, saját jóhiszemű tévedése is elkéséríti. Európa történelme tele van erőszakkal, a zsarnokság győzelmével, megbuktatott forradalmakkal. Mégis itt vagyunk, itt kell élnünk, szorongattnunk, felemás értékű múltunkat vállalnunk és folytatnunk. Táplálól előzmények nélkül, kiüresedő hagyományt tapasztalva folyton csak csökkenni érezzük a sokáig életadó európai örökség erejét. Európa sem tud kimaradni a marakodó nációk háborúiból, valahol mindig fölhangzik az „ütemes csattogás”, „Vízszintes eső”, a gépfegyverek zaja. Az előző idézetek a *Helsinki, 1975* című versből valók. A béke esélye, amelyet a finn fővárosban a nagyhatalmak aláírása látszott szavatolni, történevények bizonyult. Lászlóffy minden összecsapás hírére megrendült, kivált azután, mikor kitört a volt Jugoszlávia népei közötti brutális és tartós polgárháború. Az Arany János-i akasztófahumor poétikai megfelelője nála a szójáték és a bökvers. Publicisztikus esszéiben nemegyszer idézi a szójáték freudi elméletét, és egy-egy betű vagy hang megváltoztatásával, asszociációk elferdítésével, álomszerű elvétéssel tudatosan kever össze tragikus és komikus hatást. Ne csak sírjunk, nevéssünk is. Verscímeiből is bőven idézhetünk példákat: *Rizikó falai* (Jerikó helyett, de emlékeztetve rá); a *Nyomok-óra* első sorában szerepel már a 'h' magánhangzó, s a hó képzetéhez hozzátapad a tél, a betlehemi éjszaka, Heródes és áldozatai mitikus emléke. A történelmi kritika egyre inkább az emberiség kritikájának adja át a helyét.

A modern ember előítélet-szerűen ismételteti a sötét középkor toposzát, de semmivel sem érdemel jobb minősítést, mint az a gőgösen elmarasztalt egykori történelmi periódus. Egykor rólunk is úgy fognak ítélni, mint a *Középkorok* egyikéről, és ugyanilyen lefitymáló címke kerül majd a minket középkornak degradáló utódainkra – a még későbbi megbélyegzők értékrendszerében.

Hogy szeretünk beszélni / a mások régebbi középkoráról, /
mennyit firtatjuk a máglyák / megette testeket, csörgetjük a /
múzeumi láncokat, fel- / ültetjük a tehetetlen királyi /
múmiákat és korlátolt / gaztetteiket emlegetjük /
csúfondárosan: Ecce homo... / Hogy szeretnek majd vitázni /

újabb középkorunkról, hogy / festenek falra, könyvbe, ül- /
tetnek képre, gépre, vetítnek, / idéznek, facsarnak, igazítanak /
helyre, demitizálnak... / Hogy igazítják majd helyre /
középkorunkat bíráló / középkori botlásaikkal, hogy /
mutogatják őket is, hogyan / feledkeznek meg teljesen /
az első hibákról, ősi / bűnösökről, bosszúkról /
elégítételekről a legújabb / tévedők, az emberek.

A szatíra egyik legfontosabb eszköze, akárcsak a diadalmakról szóló versben, az ismétlés. Fokozza hatását az igeidők váltogatása, a „majdiban” folytatódó azonosság hangsúlyozása, és az a latint-magyart vegyítő kancsal rím, hogy „Ecce homo” és „tévedők, az emberek”. A hasonlítás nyelvtani eszköztárát csaknem kimeríti a *mennyit, hogy, hogyan* kérdőszavak sorozata. A halmozás, a felsorolás, az idegen szavak kultiválása paródiába torkollik a „demitizálnak” igében. Elterjedt szakszót idéz itt Lászlóffy, egy időben sokan bírálták a történelmi konkrétsággal szembeállított „örök”, időtlen igazságok védelmezőit. Alliterációk, ritmikus ismétlődések, történelmi és kulturális utalások jelzik, hogy humorosan, játékosan, megbocsátóan szemléli az emberi gyarlóságot, de kritikai szigoráról sem mondhat le.

Akármennyire testhez álló szerep volt (és nem erőfitogtatás) a helytálló, cselekvő emberé, Lászlóffy lírai hőséé, és akármennyi kritikai gyanúval ábrázolta az erasmusi emberség esélyét a 20. század Európájában, az 1989 utáni romániai, magyarországi és egyetemes történeti események az ő magabiztosságát is aláásták. Az eszményekben való csalódás a groteszk minőség térnyerésében ad jelt magáról. Az *Üveg-lovak* (az 1982-ben megjelent kötetből idézem) még csak metaforával céloz a Don Quijote-i paripa törékenységre, és elégikusan utal „a kirántott honvédő kard” és a „bemártott toll győzelmes emlékezetére”. A *Ledőlési határidő* (1985) kötet címadó versét az ironia és az érzelmességet leplező önironia összetett hangneme jellemzi: az emberi életnek éppúgy kiszámítható a tartama, mint a pisai ferde toronynak, de a műemlékekkel ellentétben sem az értelem, sem a fizika nem hosszabbíthatja meg: „testemben / csecsemőkorom óta egy / öregség tenyészik.” – tehát joggal elvárhatja, hogy a „ledőlési határidő” lejárta után is úgy bánjanak vele, mint a pisai ferde toronnyal. A biológiai végesség fokozódó tudata türelmetlenséget gerjeszt az emberi-társadalmi világ jobbulásának ügyében is. Költészete nyersebb és szókimondóbb (helyesebben: félreérthetetlenebbül szókimondó) lesz. A *Kisemberi* című vers költője azért háborog, mert még álmából is a „lánc és Bizánc” szavak egybecsengése lüktet át eszméletén.

Mást nem akarok: a Nagy Béke
nekem közelebb hozná, hogy a
kis béke beálljon –
hogy meg ne alázzanak többé,
ne féljek, ne tiltsanak el.
Ne engedjenek ott és akkor lenni
a legemberibb élő, ahol kívánom
és lehet.

Tartósan küszködik az emigráció, a külföldre költözés esélyével és veszélyével. A példatár időben és térben szinte végtelen. Az erdélyi magyarokat mindig konkrét ok, tényleges fenyegetettség vagy önzetlenül vállalt küldetés indította más országba, olykor más világrészbe is. És ez a teljes magyarság jobbaira érvényes. A bujdosó kurucok, a Rákóczihoz haláláig hűséges Mikes Kelemenek, a '48–49-es szabadságharc után menekülni kényszerülő üldözöttek, az előző századfordulón Amerikába tántorgó néptömegek, az 1919 után Nyugatra vagy Keletre induló hazátlanok, '56 üldözöttjei, de akár a jobb sorsra vágyó, a Sztálin–Rákosi-érában megcsömörlött polgárok érthető, olykor egzisztenciális érdekű döntést hoztak. A mérleg másik serpenyőjében a hazai népesség veszedelmes csökkenése, az emigráció előbb nyelvi, majd kulturális elidegenedése, kozmopolitává fakulása képez veszedelmes ellensúlyt.

A *Külhoni költők* című verset Határ Győzőnek ajánlotta, a nyugati emigráció emblematisztikus vezéregyéniségének.

Külhoni költők s mind magyarok
kit otthagytak és ki odament;
a sok jeles élő vagy halott
egy furcsa Európát jelent.

Az is mutatja mi nincs rendben,
hogy Stockholm és Szereda között,
mint nemzetközi menetrendben
vers-Vereckénk mennyit költözött.

Versben-Verecke, érkezésünk
óta vagyunk ma már gazdagok;
egy anyanyelvhez mennyi népünk
és mennyi országunk adatott.

Önellentmondást, disszonanciát jeleznek a bevezető sorok, háttérükben az azonosság és az egység értelmezésének különbségei húzódnak meg. Lászlóffy csak kénytelen-kelletlen fogadja el az „ötágú síp” tényét és metaforáját (a versben nincs is leírva ez a szókapcsolat), idegenkedését már a címbe rejtett apró manír elárulja: a költőkkel alliteráló külhoni szó régies és hivatalos képzetet kelt. Lexikális jelentése szerint a 'külhoni' jelző más államnak a polgárára vonatkozik, s az innen származó belső ellentmondást egy másik alliteráció leplezi le: „mind magyarok”. Az olykor groteszk hatású nyelvi játék jelentést alakító erővel vonul végig a versen. Az otthagytak és az odament igék azonos tövű, de eltérő alakú előtagokkal kezdődnek; a látszólagos ellentétek közötti választás ('élő vagy halott') motívuma is viszonylagosnak mutatja a különbségeket a „furcsa Európában”. Újabb kancsal alliteráció teremt összeköttetést a képzelt nemzetközi menetrendben Stockholm és Szereda között. Nyomatékos ismétlés („vers-Vereckénk”, „Versben-Verecke”) emeli ki, hogy költői honfoglalásról, a szellemi gazdagodás közös érdekéről lehet csak szó. A 20. század végén újra rácsodálkozik s részben belenyugszik a költő

meg az olvasó, hogy milyen sokféle tere és forrása van létünk igazolójának, a magyar költészetnek.

Külön helye és funkciója van ebben a költői mitológiában Kőrösi Csoma Sándornak. Már a hetvenes évek elején írt róla verset, majd jóval később a többtétéles *Tibeti kantátát*. Alteregót ismer föl benne Lászlóffy, ha portrét fest róla, önmagát is belerejti. Az *Erdélyi csillagok* (1935) Kőrösi Csoma fejezete találóan beszéli el a hős befogadástörténetét. „Későbbi magyar nyelvészek nagyon lenézték (...) álmaiért.” Mást talált meg, mint amiért elindult. A költő talán éppen azért ragaszkodik alakjához, mert más szándéktól vezéreltetve lett a tibetológia megalapítója. A korábbi vers mintha a test és a lélek középkori példázatát fejlesztené tovább, a többtétéles későbbi a „kicsi tájék” és a „Batu-áradat” ellentétére épül. A *Tibeti kantáta* hőse Julianus barát vállalkozásának örököse és folytatója. A fölkészülés, a földadattudat és az erkölcsi-szellemi kitartás akkor is értéket terem, ha a magyar őshaza helyett Tibetbe veti sorsa az elszánt tudóst, és ha az eredmény nem lesz azonos az eredetileg kitűzött céllal. Megvilágító hasonlatosságot domborít ki a Kolumbusz-analógia: India helyett Amerika fölfedezése, Magna Hungaria helyett tibeti–angol szótár; a szellem birodalmában néha többet ér a zseniális tévedés, mint a feddhetetlenül pontos teljesítés.

Lászlóffy könyvei vizuális igényességről tanúskodnak, a tartalmi értéken felül ügyel rá, hogy a jó mű egyúttal vonzó a szép tárgy is legyen. Az erdélyi kultúrában legalább Kós Károly óta eleven hagyomány a múzsák testvérisége, a szöveg és a kép bensőséges kapcsolata. Az újabb nemzedékek magyarországi inspirációt is kaptak ennek a tradíciónak a folytatásához, a Rákosi-korszakban a kiadók jelentékeny rászoruló képzőművészeket juttattak munkához klasszikus vagy újabb irodalmi szövegek illusztrálásával. Lászlóffy nemcsak gyermekversköteteit jelentette meg neves grafikusokkal szövetkezve (Surány Erzsébet, Kopacz Márta, Bertalan Tivadar), de ő maga is rajzolt illusztrációkat a *Régi rejtély – Új talány. Száz kultúrtörténeti kuriózum* című érdekfeszítő ismeretterjesztő munkájához (1986). Egyenrangú szerzők közös alkotásának tekinthető a remek *Házsongárd* album (Kántor László fényképeivel, 1989) és a *Symphonia antiqua. Verses kommentár gyermekkorom kedvenc, kopott tankönyvéhez* (Heim András grafikáival, 1995).

Vegyük szemügyre közülük a „kultúrtörténeti kuriózumokat” (fedőlapját Árkossy István tervezte). A szövegbe ékelt Lászlóffy-rajzok nem művésziileg mérlegelendő remekművek, hanem derűs és utánzásra csábító miniatűrök. Egyúttal bizonyítják, hogy Lászlóffy látja, amit gondol, tudása (elvont fogalmakról is) az empirián alapul. Az *Iskola* címszó alatt például kedvenc Rotterdami Erasmusánál is melegebben dicséri Jan Comenius *Orbis pictus* (*Festett világ*) című tankönyvét, a szépen nyomtatott, érzékletes illusztrációk miatt. A *Régi rejtély – Új talány* a tömör és okos ismeretközlésen kívül azért nevezhető akár új kiadást érdemlő standard műnek, mert pedagógiai alapzata is szilárdan érvényes. Parainézisszerűen buzdítja a fiatalokat, hogy a világot fölfedezendő titkokkal teljes, nyitott tartománynak tekintsék; a valóságnak vannak, ha nem is állandó, de tartós elemei, ám az ezekről való tudás folyton bővül, a gondolkodó elme nem fogy ki a méltó tárgyakkól. Az elpusztult nagy kultúrákról, városokról, népekről a valaha létrejött érték elpusztíthatat-

lanságának meggyőző bizonygatásával emlékezik meg: „Tudásuk, emberi munkájuk eredménye nem ment kárba s nemcsak a hír őrizte meg, hiszen valamennyi azután élő kultúrnép átvette és továbbfejlesztette kultúrájukat.” (*Régi rejtély...*, 60.).

Kései Lászlóffyról a kilencvenes évek és a legkésőbbi termés kapcsán beszélhetünk. Az egyéni életben betegség, a történelmi várakozásokban mélységes csalódás határozza meg ezt a korszakot. 1989–90-ben történelmi reményei látszottak egy pillanattig teljesülni, 2000-ben és utána eszkatologikus hiedelmei omlottak össze. (Vannak jelek, hogy az ezredfordulótól olyan fordulatot várt, amely nem racionálisan, csak csodával magyarázható.) De az erdélyi magyarság méltó fölemelkedésének reményei köddé váltak. A *Borogyinóra hull ragyogva* Napóleon bukásának reminiscenciáival köti össze az erdélyi és az egyetemes magyar sorscsapást. Napóleonban mindig a vesztes nagy embert látta; nem történettudományos precizitással kutatta hibáit (persze azokról is tudta az igazat), hanem a nagyra törő látomást, a világfölszabadító gesztust csodálta. A monológ egyszerre Napóleoné és a költőé, de a szókincs napjainkra utaló rétege (ügyész, életfogytiglan, lakónegyed) személyes kortársi vallomássá avatja az elégiát, és a Tolsztoj regényére is utaló helynevek egyetemes történelmi távlatot adnak a kisebbségi tragédiának.

Ma hó helyett csak lucskos zárda
feszül a holt Berezinára.
Az új ágyúkkal telt világból
a volt gloár ha felvilágol,
az őszí ragyogást feledve
seper be egy lakónegyedbe.
A város párnáin zokogva
emlékszem piros alkonyokra,
a téli füst már napok óta
puskapor-kormot hint a hóra.
Emlékszem piros villanyokra.
Elfoglaltak múltastól mástól.
A város halmain a máshol
fájdalma hull Borogyinóra.

Ebből a kétségbeesésből vezethető le mindaz, ami hangváltásnak, szerepcserének látszik Lászlóffy utolsó másfél évtizedében. Az erasmusi türelem kitartó híve immár a nyers publicisztikai bírálattól sem zárkózik el. Gúnyosan ízekre szedi a hazudozó sajtót, a világpolitikai szélhámosságokat, a hatalmat kiszolgáló fotódokumentációt (*Média*). Meginog a hite a történelem sugallta bizonyosságban is, hiszen a középkort, a koronázódombot is ki lehet kezdeni, meg lehet rongálni. Egyre többször támad föl a kétely: „...Minek indult? És mi lett mára?...” (*Folyamat*).

Önértékelését nagyban meghatározta Kántor Lajos és Láng Gusztáv koncepciója, amelynek kialakításában, nem a legjobb indulatú kritikusok szerint, Lászlóffynak magának is volt szerepe. Kántorral évfolyamtársak voltak az egyetemen, a kritikus már akkor fölfedezte és becsülte. A Kántor–Láng

nevéhez fűződő irodalomtörténetben Szilágyi Domokos és Lászlóffy Aladár a második Forrás-nemzedék vezéralakjai a költészetben, amin lényegében azt értik, hogy az 1960-70-es években ők találták meg a hiteles hangot a romániai magyar irodalomban. Összeegyeztették a korszerűséget és a hagyományt, olyan rugalmas nyelvet teremtettek, amelyben a világirodalmi, a magyarországi és az erdélyi tradíciók és újítások összegeződtek. Ellentétes sorsuk – pszichológiai különbségeken túl – a választások polarizációját, eszmei lehetőségek megoszlását is jelképezi. A tragikus mártírszerep katarzisan kívül a cselekvő jelenlét, az életben maradó tisztaság hiteles példájára is szüksége van a közösségnek. Összehasonlításukhoz Bertha Zoltán kiérlelt szövegét idézem, a Görömbei Andrással négykezesben írt régi kézikönyvből (a szöveg Szilágyi Domokos öngyilkossága után született, kényszerűen azt is mérlegelve). „Az élet terheivel való megvertséget, az akaratlan – mert öntudatlanságból felszökkenő – élet súlyos determinációit érző költő végül mégis a halálba lépett át. Cselekedete bevallott kényszerűség; vallomása mégsem az élet ellen szól, (...) hanem a túlzott életvágy kielégíthetlenségéről.”

Lászlóffy Aladár költészete, Bertha Zoltán meggyőző értelmezése szerint, „sokkal inkább gondolati líra, mint a Szilágyi Domokosé”. Gondolkodó és töprengő alkat, szemléletében inkább a racionalizmus uralkodik, mint a tragikus-drámai izgatottság, a szenvedélyek, a heves érzelmek; a fogalmi intellektualizmus, a „tudatos-rationális vívódások”, a létbölcséleti megoldás diadalát hirdeti, de nem marad érzéketlen a hangulatok, a pszichikai átmenetek árnyalatai, „az életbölcsélet meghitt lelki-érzelmi tartalmai” iránt sem. Bertha egyik legpregnansabb mondata így hangzik: „Az érzés nem tud belenyugodni abba, amit az ész már régen felfogott.” (Bertha, 80, 83, 89.). De amikor ezt írta, a szerző még nem ismerhette a történelem és a költői-írói pálya későbbi fordulatait. Úgy vélekedett, hogy „az emberi létforma Lászlóffy látomásában mindig ugyanannak a minőségnek a megvalósulása a történelem folyamán” (79.). A kilencvenes években ez a magabiztosság és öntudatos jövőtudat megtörni látszik. A betegség, a történelmi-politikai csatlódások, a kis népek pusztulását jövendőlkő jelek nem hagyhatják érintetlenül *A herderi jóslat* költőjét. Nem időrendben, hanem logikai társítás jegyében idézem a *Vae victis* című hosszabb verset (Átkopogások, 76–77.).

Híreket mondunk: Rómában

semmibe vették a nemzetközi
súlyrendszert, mondván, jaj a
legyőzötteknek. Híreket mondunk:
Alexandriában befűtöttek a maya
levéltárral ad maiorem Dei gloriam.
Üzent a kán: békét akar, ezért szabad
elvonulást enged a halottaknak. Semmi,
de semmi értelme se lett volna az értelemnek?
Üzent a szerb, a palesztin, a fekete szeptember
s a vörös brigád. Mózesnek hiába sikerült

kimenteni, akiket végül is egy újabb fáraó
gázkamrába gyömöszölt? Üzent az ENSZ és üzent
Heródes: a hírek egymásnak ellentmondanak –
kéksisakosok ütköztek volna meg az aprószentekkel?
Üzent a császár, üzent a szultán, a führer, a kalifa.
Valamennyien megfellebbezhetetlen tekintélyek. És
mindenki Isztambulból és Washingtonból üzen. Bécsből
és Moszkvából. Egy-egy fehérló cédula a
szögesdrót-vágányok mentén, szétlőtt postagalambtoll
Kufstein és Munkács alatt. Üzent a pápai főkönyvelőség:
háromszázötven esztendő után megbocsát Galileinek. Bruno
marad. Minden út Rómába vezet, csak mi jöttünk Arad alól,
Világos felől, vízumunk sincs, Kossuth után a
törzsőrmester elvtárs is azt üzente a Nyugatiból.
Ünnepélyes kardkettétörés a térden a hajnali
dörgedelmes, patetikus, dobpergős ítélethirdetés
után. S mivel utólag rendszerint rehabilitálják
őket, a múzeumokban mindenütt ott van
a vértanúk kardja, épen. Erre a célra
csenevész pengéjű kellékeket tartanak
kötegszám a börtönraktárakban?...
Éppen híreket mondanak: megtalálták
Nagy Sándor nyilatkozatát, nem is
akart bevonulni Kurdisztánba – – – Attól
kezdve tehát minden mozdulat téves, minden
fejlemény érvénytelen, minden elhamarkodott
lépés büntett. Üzent az egy és oszthatatlan
République császára is: Waterloot elnézték,
Dreyfusnek megbocsátanak. Trianonért
pedig legyen irgalmas
hozzánk az Isten.

Széchenyi egyik pamfletjét nevezték *Nagy Szatírának*, ez a vers méltó-
képpen örökölheti a nevét. Úgy szól a mindennapos információról („Híreket
mondunk”) és semmitmondó lapos közhelyeiről („üzent”), hogy a hazudo-
zást, a manipulációt, a történelemhamisítást leplezi le. A Liviustól följegyzett
anekdota és aforizma szerint a rómaiakat legyőző gallusok vezére a hadisar-
cot mérő súlyok meghamisítását igazolta a ‘jaj a legyőzötteknek!’ jelszóval.
A sokat idézett mondás a győztes kénye-kedvének kiszolgáltatott legyőzött
reménytelen helyzetének kifejezése. A beszédes világtörténelmi példatáron
túl ezúttal szembeötlően sok a magyarországi és erdélyi történelemre tett
utalás. Arad, Világos, Kufstein, Munkács, Kossuth, vértanúk, börtönraktár...
Más tévedéseket az utókor úgy-ahogy jóvátesz, de a magyar történelemben
nincs esély utólagos helyesbítésre: „Trianonért / pedig legyen irgalmas /
hozzánk az Isten.” A satíra tragikus történelemszemlélettel fonódik egybe;
a nemzeti önsajnálát érzelmességének veszélyét eleve elhárítják az olyan
reminiszcenciák (sok van belőlük), mint „Kossuth után a / törzsőrmester

elvtárs is azt üzenté a Nyugatiból”. (Tudniillik: „vízumunk sincs”.) Szent és profán, sírás és nevetés egybeszakad – ennyi marad a hírek és üzenetek áradása után.

Befogadásának, értelmezésének a történetében olyan pozitív fejlemény bontakozik ki, amely kivételes jelentőségre, magyar anyanyelvű költőknél egészen ritka figyelemre és megbecsülésre vall. A nemzeti költő, majd a kelet-európai költő jelzőjét kapcsolták nevéhez. Hogy az értékelés fázisait sorrendbe állítsuk, előbb korai és a nyolcvanas évekből származó minősítéseket említünk. K. Jakab Antal feledhetetlen mondatait idézem: „A történelem felrajzolta az idő borítólapjára a legnagyobb szerűbb kérdőjelet: az emberi gerincoszlopot. Erre a kérdőjelre válaszol egyetlen hatalmas kérdő mondattal Lászlóffy Aladár kötete.” Szilágyi István egy prózaválogatás előszavában arra figyelmeztet, hogy ha Lászlóffy látszólag ugyanazt mondja, akkor az csak igazsága tartósságát és mindig számításba veendő aktualitását emeli ki.

Kitűnő irodalomtörténészek és kritikusok figyelmét keltette föl az életmű beágyazottsága a transzszilván hagyományba. Ezt a fogalmat és ideológiát a diktatórikus korszakban igyekeztek kiszorítani, de fokozatosan visszanyerte létjogát, többek között Pomogáts Béla eszmetörténeti kutatásai nyomán. A *továbbélő „erdélyiség”* című tanulmányában Pomogáts visszaadja hitelet annak a régi igazságnak, hogy „Az erdélyi magyar irodalom (...) ma is a transzszilván hagyományok köré épül, minthogy ezekben a hagyományokban valóban az erdélyi magyarság kultúrája és lelkiisége nyilvánul meg és ezáltal a transzszilván hagyomány kínálja az erdélyi magyar kulturális identitás és önvédelem legfontosabb támaszát.” (Pomogáts Béla, *„Transylván hősköltemény” – Az erdélyi irodalomról*, Krónika Nova, 2001, 125.). Lászlóffy e gondolat örökösei közé is tartozik, költészete szellemiségén kívül publicisztikai nyilatkozatai is bizonyító erejűek.

Bori Imre nevezetes tanulmánya taglalja a „nemzeti költő” rangsorolás javaslatát (*Feljegyzések /Lászlóffy Aladár, az új nemzeti költő/, Magyar Szó, 1998. február 28.*). Bori is tudja persze, hogy már Ady halálakor eltemették az utolsó nemzeti költő címkéjét, később még egyszer az Illyést búcsúztatók, de Nagy László, sőt Nagy Gáspár s talán mások kapcsán is föltámadt ez a makacs képzet. Ha nem hagyjuk el belőle az „utolsó” jelzőt, rosszul járunk. Amíg lesznek nemzetek, költőik is lesznek. Bori párhuzamba állította Lászlóffy „sorsversét” – az *Óda a másolóműhelyhez* címűt – A *Dunánál* című József Attila-verssel, és az érvényes szociális kisugárzású líra kritériumaként leszögezte: „Egyszerre van szó közösségi életérzésről és személyiről, ami eggyé válik és kiemelkedik a közösségből, ahonnan vétetett.” Ellenpéldák lehetnek, de ez a költőtípus még hallat magáról.

Megint más koncepcióval hozakodik elő Tőzsér Árpád, maga is egy „kisebbségi” magyar irodalom vezéralakja és a nagyszerű képzelt-reális lírai hős, Mittel úr megalkotója. Költőként és esszéistaként mágnesként vonzza a közép-európaiság gondolata. Szükségszerűen teszi föl a kérdést a Lászlóffy-versek értelmezésén tündödvé: „nem valami nagyvonalú kísérletnek vagyunk-e itt tanúi, nem azt a jelentést akarja-e e versekben a költő éppen jellé és más jelentéssé szublimálni, amelyet mi, közönséges halandók általánosságban

nemzetiségi létnek szoktunk nevezni?” (Tózsér Árpád, *A nem létező tárgy tanulmányozása*, Kalligram Könyvkiadó, 1999, 105.). Tózsér költői kérdése állítás értelmű. Záruljon ez a futó áttekintés és kivonat az ő profetikus szavaival: „Bízzunk a költő lenyűgöző, roppant műveltséganyagot mozgató művészi terveiben, világirodalmat és világokat nyelvbe, szövegbe kebelező, nemes gyűjtő szenvedélyében, amely a konkrét és fájdalmas Vesztfáliákat is képes költészetté preparálni.”

Csűrös Miklós (1944) irodalomtörténész. Az ELTE Bölcsészettudományi Karán tanított a 19. és a 20. századi magyar irodalomtörténeti tanszéken. Főbb kutatási témái: Arany János és kora, Kodolányi János és a népi irodalmi mozgalom, a 20. századi magyar líra. Monográfiát vagy tanulmánykötet írt Fodor Andrásról, Kálnoky Lászlóról, Bertók Lászlóról, Takáts Gyuláról. Esszéi többek között *Színképelemzés* (1984), *Intarzia* (2000), *Írók, költők, mitológiák* (2004) címen jelentek meg. Sajtó alá rendezte és kiadta Kodolányi János és Szabó István levelezését (1999). Szerkesztette a budapesti Bölcsészkar *Jelenlét* című antológiáját. József Attila-díjas.

Lászlóffy Aladár (1937–2009) erdélyi költő, író, műfordító, szerkesztő. Lászlóffy Csaba költő, író bátyja. Tordán született, Kolozsváron érettségizett és az ottani Bolyai Tudományegyetemen végzett magyar irodalom szakon. Dolgozott az Irodalmi Könyvkiadó főszerkesztőségében, a Napsugár című gyermeklapnál (1962–1969), a Dacia Könyvkiadó főszerkesztője is volt (1970), majd a Helikon szerkesztőségi tagja, a Korunk munkatársa lett. A *Forrás* írócsoportjának első, meghatározó nemzedékéhez sorolják. Áttörő sikert *Színhelyek* (1965) című verseskötete aratott. Kitűnő prózája és intellektuális költészete azt a paradoxnak látszó felismerést erősíti, hogy a kisebbségi léthelyzet megismerése és végiggondolása nagy teljesítményeknek nyithat utat, hátrányos körülmények közül is lehet csúcsra jutni; de csak ha ész, erő és akarat társul az elszánt-sághoz. Lászlóffy arra tanít, hogy a türelem, a műveltség és az intelligencia előbb-utóbb győzedelmeskedik a hatalom melldöngetése, az erőszakos nacionalista kardcsörtetés ellen. Nem a gyilkos fegyvereket kell tökéletesíteni, hanem a humanizmus érveit.

Napkút Kiadó Kft.
1043 Budapest, Tavasz u. 4.
Telefon/fax: (1) 225-3474
Mobil: (70) 617-8231
E-mail: napkut@gmail.com
Honlap: www.napkut.hu

Felelős kiadó: Szondi György
Szöveggondozó: Kovács Ildikó
Tördelőszerkesztő: Szondi Bence
ISSN 1787-6877
ISBN 978 963 263 308 4